

Бранко ПЕТРАНОВИЌ

РАЗГРАНИЧЕЊЕ ИЗМЕЃУ ЛЕКСИЧКЕ и ИСТОРИОГРАФСКЕ ОБРАДЕ УСТАНОВА И ОРГАНИЗАЦИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Не е тешко да се согласиме дека на нашата историографија, и воопшто на општествените науки, им недостига целосно, заокружено и оригинално дело за развитокот на установите и организациите во Југославија од 1918 до 1978 година. За разлика од земјите со развиени историографии, кај нас не постои овој вид книги. Меѓутоа, напишани се повеќе корисни лексикони: правни, економски, политиколошки. Незнатниот степен на диверсификацијата на истражувањата, стравот од барање ново, робување на веќе установените жанрови на историската литература кои често се прогласуваат за единствено важечки и сеопшти, се сведоштво само за себе колку е мало интересирањето во нашата историографија. Во другите историографии се појавуваат истории на институциите во земјата во една епоха или само за еден вид институции (да речеме, државно-правните) или сите, вклучувајќи ги и организациите, што претставува далеку поширок и сеопфатен приод. Историјата на установите се следи во пократката или подолгата еволуција.

Често ние сме склони да речеме дека е многу рано да се почне со пишување истории на институциите и организациите кај нас. Како да заборавиме колку многу е напишано од областа на внатрешниот развиток и меѓународните односи на Кралството Југославија, војната и Револуцијата и послевоената „социјалистичка изградба“ на Југославија, односно за трансформацијата на југословенското општество на самоуправни основи. За последниот период, покрај објавените извори, би се користела и правно-историската, политичката, социополитичката литература. Далеку сме од тоа да можеме да кажеме дека е сè обработено, „сè“, што би било научно релевантно, бидејќи имало и секогаш ќе има необработени појави и релевантно, бидејќи имало и секогаш ќе има необработени појави и установи, или преиспитувања на понапред напишаното. Кому не му е познато дека Земјоделската партија (Сојузот на земјоделците) нема свој историчар, потоа Радикалната партија, ХРСС,

односно ХСС до 1929, итн. Пишувањето историји на институциите и организациите бара дополнителни истражувања, инаку во спротивно би се појавиле ненадоместливи празнини, или истите би се премостиле со сегашните мали или незначителни знаења.

Во работата врз историјата на институциите и организациите, на прво место врз историографската публикација, создадена со историската методологија како доминантна, би се вклучил и проверил еден интердисциплинарен тим: од историчари, државно-правни историчари, правници и политиколози.

Следната позитивна страна на работата врз историјата на институциите се состоеше во раздробеноста и расцепканоста, од кои веќе одамна страда историската наука и како што забележуваат некои историчари, се заканува да ја сведе историјата на ниво на старите дисциплини и да ја деградира нејзината научна и општествена улога.

Основните методолошки прашања се: како да се разграничи поимот „истории на установите и организациите“ од разните лексикони (правни, политиколошки, економски) во кои исто така се обработуваат разни установи, поими и категории, повеќе статички и нормативно-описно, а не историографски. Второто прашање се однесува на тоа: што се установите: Дали се мисли исклучиво на државноправните и политичките установи и организации? Ние сме приврзаници стриктно на историјата на установите и организациите. Тоа значи дека мораме да настојваме да покажеме: како и каде тие установи и организации настанале, во какви услови и под какви околности, со какви цели и какви задачи, нивниот организационен развиток и промената на нивниот карактер со тек на времето, зошто се гаснеле или живееле и живеат до денес во Југославија. Животот и развитокот на установите се разгледуваат во контекстот на историската ситуација. Нас нè интересира Земјоделската партија (Сојузот на земјоделците), но и нејзиниот однос спрема Кралството (Кралството СХС), односно Југославија, нејзиниот став спрема другите граѓански групи, организации и раководството, поделбата на раководството со тек на времето на левица, центар и десница, односот спрема националното прашање, меѓународните кризи, аграрната реформа, селото, „селското прашање“, земјоделските долгови, ножиците на цените, социјалната структура на партијата, чии општествени интереси ги изразува итн., или кога е збор за истите прашања на останатие граѓански партии и нивните организации (ХСС, Господарска слога, Селска и Градска заштита итн.).

Што се однесува до другото прашање, ќе се обидеме на него да одговориме посредно. Покрај граѓанските установи и организации во Кралството, се обработува и револуционерното работничко движење и КПЈ, односно СКОЈ и нејзините организации и установи. Во случајот на историите на установите и

организациите на работничкото движење мораат да се обработат: берзите на трудот, главните, синдикални сојузи, Урсовите синдикати и слични установи. Се разбира не можат да се изостават и разни видови општествено-економски организации, како што се: задругите, главните задружни сојузи, водните задруги, банките, штедилниците, големите стопански единици, уставните на странскиот капитал итн.

Не придржувајќи се на строгиот ред, да ги споменеме и државноправните установи во Кралството Југославија: Привременото народно собрание (ПНС), Уставотворното собрание, Владата, кралот како уставен фактор, регентот, Народното собрание на Кралството СХС, Сенатот, Намесништвото, крунскиот совет, видовите на граѓанска самоуправа итн.

Во историјата на уставните и организациите на Југославија не можат да не се појават, ни да се изостават институциите на верските заедници (црквите), Бискупските конференции, Архиепископскиот собор, Синодот, надбискупите, епархиите, патријархот итн.

Во намесничкиот период, покрај граѓанските опозиционерски партии, би се обработувале и режимските партии и формации (Југословенска национална странка — ЈНС, Југословенска радикална заедница — ЈРЗ, центрите за национално собирање под форма на културни клубови (Српски културен клуб), сепаратистичките организации и движења, кои носат шовинизам и националистички ексклузивизам (усташи, ВМРО, дел од Црногорските федерации со Секула Дрљевиќ итн.).

Ако се апстрахираме од овие набројувања и од казуистиката, која не претендира на исцрпност, да се вратиме на прашањето за мерилата за тоа што се подразбира под установа и организација во општествената теорија и практика. Разновидни се значењата на уставовата во општествените науки. Некогаш во прашање се установи со подолго траење, а некогаш установи кои се ефемерни. Постојат установи со безначајна административна улога и онакви на кои историјата не може да заборави. Не мораме и не смеаме да ги апсолутизираме исклучиво политичките мерила, а со „презир“ да се однесуваме спрема уставните и организациите, кои имале голема улога во општествениот и економскиот живот. Има установи и организации кои работат илегално и онакви кои работат легално. Кој, може сите да ги наведе и да ги групира во сродни типологии (научни, културни, политички, економски, правосудни, здравствени, социјални, хуманитарни, меѓународни, унилатерални, билатерални и мултилатерални, установи на државната власт, (собранныски, административни, судски, управни, воени) и оние самоуправни, доброволни итн. Ке треба да се оделат здруженијата, задужбините и разните каријативни установи. Уставните и организациите можат да бидат во рамките на политичкиот систем

или во него, но и во двата случаи не се надвор од политичкиот живот. Сите научници се согласуват дека во современата епоха бројот на уставовите се зголемува. Науката познава голем број мерила за избор и селекција, раздвојување и генерализација: според основната и битната дејност, улогата во општеството, класниот состав, програмата, позитивната или негативната улога во минатото, степенот на стабилноста на организацијата, анализата и примената на статутот и програмата, значи односот меѓу вистинското и нормативното, водејќи сметка за формализацијата и за групите на притисок. Историјата не трпи гол нормативен опис на организациите, туку пред сè вистината на дејствувањето, односот на силите и вистинската политичка волја. Од друга страна историскиот приод се спротивставува на замената на историската објективност со „идеолошкиот нормативизам“. Историчарот мора да ги раздвојува идеолошките облоги од вистината во настаните. Прогресивната идеологија, како претпоставка на сознанието, не поднесува апологетика, ни сведување на целокупниот историски процес на легален поредок и на негов институционален систем. Во мрежата на анализата мораат да се фатат струењата и нивните судири, со сите општествени реперкусии.

Обработката на историјата на уставите и организациите бара утврдување на односот меѓу националниот и меѓународниот фактор. Ваквиот историски приод не може да се замисли без вкрстување на овие две компоненти. Да речеме, каква е улогата на Кралството Југославија во меѓународната заедница во времето кога тоа е раскинувано од внатрешната криза, надворешниот притисок (Италија и подоцна Германија), стравот од обновувањето на Хабсбурговците, поврзаноста на сепаратистичките сили (ВМРО, усташите, дел од црногорските сепаратисти, франковците итн.), преговорите со надворешните фактори за поуспешно решавање на внатрешните прашања, блокирање на внатрешното преуредување со подобрувањето на меѓународните односи со силите на Оската итн. Анализата на меѓународните односи наложува да се проучи и улогата на Југославија во меѓународните организации (Друштвото на народите, Меѓународниот суд на правдата, Малата антанга, Балканскиот договор, ООН, Советот за безбедност, Старателскиот совет, Унеско, Уницеф, Гат, односно спрема Економската европска заедница ЕЕЗ, Сев, развојот на политиката на неврзаноста и телата формирани во текот на нејзината реализација. Не можат да се запостават ни уставите и организации во комунистичкото движење (Коминтерната, Црвената синдикална интернационала, Балканската комунистичка федерација, Извршниот одбор на КИ, Црвената селска интернационала, Комунистичката младинска интернационала). Во фокусот на интересирањето мораат да останат организациите од типот на Коминформот (Информбирото).

Институциите и организациите во Југославија се обработуваат хронолошки, односно по мерилата на веќе утврдената периодизација: 1918—1921, 1921—1929, 1929—1935, 1935—1941, 1941—1943, 1943—1945, 1945—1953 (вклучувајќи ја 1947, како година на почеток на индустријализацијата, 1948, како одбрана на независноста на Југославија и озаконувањето на самоуправањето во 1950 и промена на регуларните установи со реформите од 1953), 1953—1965, 1965—1971, т.е. современата фаза.

Установите кои траат подолго, надживувајќи ги овие календарски граници“ се набљудуваат во новите социјално-политички и внатрешно-меѓународни рамки, при што треба да се води сметка и за промените што ги претрпеле со тек на времето и со променетите социјални, политички и меѓународни околности.

*
*   *
*   *

Во тек на обработката на установите и организациите преовладува историскиот приод и „превласт“ на историчарот: поради развиеноста, јасните слики на целосното и релјефното опфаќање на појавата во нејзините најбитни делови и следењето на постанокот или дегенерацијата на установите и организациите. Сите страни на установите и организациите се важни (правни, политички, културни, идејни, економски, социјални итн.) но слиено прикажани. Со анализа се добива хомогената структура на историјата на институциите и организациите, а не лексички класифициран материјал на установите, поимите и категориите. Историскиот приод осигурува добивање цврсти целини а не збир на правни, економски и политиколошки фрагменти во името на интердисциплинарноста.

Превод од српскохрватски Д. Пачемска